

ЖИЗЗАХ ВОҲАСИ АҲОЛИСИНИНГ НИКОҲ ТҶЙИ БИЛАН БОҒЛИҚ УРФ-ОДАТЛАРИ

Жуманазарова Дилноза Умирзақовна – п.ф.н., доцент. Жиззах ДПИ
+998933006884

Қобилов сардор Ихтиёр ўғли – талаба. Жиззах ДПИ

Аннотация. Ушбу мақолада Жиззах воҳаси аҳолисининг никоҳ тўйи билан боғлиқ урф-одатлари, анъаналари ва маросимларида қадимги диний эътиқодларнинг сақланиб қолганлиги ва исломий урф-одатларнинг модернизациялашуви хусусида фикр юритилади.

Калит сўзлар. Тарихий этнографик макон, урф-одат ва анъаналар, никоҳ тўйи, совчи, куёв навкар, келин салом, юз очди, чилла.

Ўзбек ҳалқи қадимий расм - русумлари, дунёқараши, ишонч эътиқодлари, турмуш тарзи, асрлар бўйи жамлаган ҳаётий тажрибалари ва кўникмаларини ўзида мужассамлаштирган энг жозибали маросимларидан бири - никоҳ тўйидир. Жиззах воҳасининг қадимий эътиқодлари, маданият тарихи, орзу - умидлари, ҳаётга муносабатини ўрганишда никоҳ тўйи билан боғлиқ маросимлар муҳим аҳамиятга эгадир. Ўзбекларда азалдан энгяхшиқунлариданбирибу

тўйўтказиладиганқунларҳисобланган.Шунингучунҳам,кексалардоим:“Ҳарки мни тўйгаётказсин,орзу-ҳавас кўрсин”, деб дуо қиладилар. Никоҳ тўйининг асосий ва таркибий масаларидан бири бу албатта, оила ва никоҳ муносабатларидир.

“Никоҳ”сўзинингўзбектилидаиккихиллуғавиймаъносибор.Никоҳ(араб. – уйланиш, эр-хотиннинг қовушиши) – эр-хотинликни шариат йўли биланрасмийлаштириш маросими ва шу маросимда домулла (Имом) томонидан ўқиладиганшартнома[7. 2006, 38 б]. Яъни, эркак ва аёл турмуш қуришининг исломга хос диний шакли бўлиб, шариатда оилавиймуносабатларнитартибгасоладиваникоҳга,биринчинавбатда,иккитом оннингмажбуриятивахуқуқларигаасосланганшартномасифатидақарайди[1. 1987, 139-140 б].Ҳозиргивақтданикоҳиккихил–дунёвийвадиниймазмунга эга. Дунёвий маъносига кўра, никоҳ – эр-хотиннинг ўзаро розилигибилан ҳуқуқий жиҳатдан расмийлаштирилган оилавий иттифоқи; эр-хотинлик[7. 2006, 38 б].Бошқача қилиб айтганда, дунёвий мазмунда никоҳ турмуш кураётган эркак вааёлнингфуқароликҳолатидалолатномалариниёзишорганида(ФХДЁ)рўйхатданўтишинианглатади.

Оиласўзинингўзбектилидабешхиллуғавиймаъносибор.Оила–эр-хотин, уларнинг болалари ва энг яқин туғишганларидан иборат бирга яшовчикишилар мажмуи; хонадон[7. 2006, 97 б]. Унинг бошқа маънолари бир-бирига яқин бўлиб,умумиймаънодабирлашганкишилар,халқ,мамлакатларёкиўсимликваҳа йвонлардагуруҳларни,қардоштилларгуруҳиниайтишмумкин. Унданташқари,л уғатдаоиласўзлашувтилидарафиқа,хотинмаъноларинихаманглатади[7. 2006, 97 б].“Ислом” энциклопедиясида[2. 2003, 313 б]никоҳданфарқлиўлароқоилатушунчаси ҳақида маълумот берилмаган.

Умуман олганда, оила – никоҳга ёкитуғишганликка асосланган кичик гуруҳ бўлиб, у қадимдан халқимизда алоҳида маросим сифатида ўтказдириб келинган. Яъни, икки ёшни никоҳдан ўтиб, оила қурганликлари элга билдириш мақсадида ош дамланиб, қариндош уруғлар жамоаси ва кўни-кўшнилар йиғилишган.

Юртимиздаги кўплаб бошқа этнографик минтақалар сингари Жиззах воҳаси аҳолисининг никоҳ тўйлари ўзининг турли маросимлар, анъаналарга бойлиги, этнографик манбаларининг ранг - баранглиги билан алоҳида ажралиб туради. Жиззах воҳаси ўзбеклари никоҳ тўйлари оилавий турмуш ва маънавий маданиятнинг таркибий қисми бўлиб, унинг иштирокчилари томонидан азалдан мураккаб урф - одатлар ва удумлар бажарилган.

Никоҳ тўйи тантаналарини бошлаб берувчи дастлабки маросим совчилик ҳисобланади. Совчилар тўғрисидаги илк маълумотларни VII - VIII асрларга оид Ўрхун - энасой битикларида учратамиз. Тунюқуқ (VII аср) битиктошида “сов” - калимаси саб - сўз, гап маъносида ишлатилган. Ирк битиги (фол китоби) да эса “саб” - сўз, “сабчи” - хабарчи, сўз келтирувчи маъносида қўлланилган. Ўрта асрлар машхур тилшуноси Маҳмуд Қошғарий бу хусусда “совчи - келин ва куёв орасида бир - бирига хабар элтувчи” деб изоҳлаган [4. 1960, 169 б]. Демак, бундан янги оилани пайдо бўлишидаги совчилик удуми узоқ ўтмишда шаклланганлигига амин бўламиз. Жиззах воҳасида аввал совчиликка эркаклар келишган. Улар қиз ота - онасининг розилигини олишгач аёлларни қизнинг уйига жўнатишган. Аёллар қиз уйига келиб, розилигини олгандан сўнг, унинг бошига “оқ ўраб” (рамзий маъно шаклида оқ рўмолча) кетишган ва шундан сўнг дастлабки маросим “Фотиҳа тўйи” бўлиб ўтган.

Фотиҳа тўйи маросими республикамизнинг бошқа ҳудудлардаги каби шаклда ўтказилсада аммо, ундаги баъзи бир одатларда Жиззах воҳасига хосликни учратиш мумкин. Масалан, куёв тарафидан келин хонадонига келган меҳмонлар (қудалар) га дастлаб “ширин сув” олиб келинган. Бу одатнинг таг мазмунида ҳар икки томон бошлаган эзгу ишнинг якуни ҳам худди ширин сув каби ўтсин, ёшлар турмуши ширин, тотли бўлсин, деган эзгу ниятларётади. Айниқса, воҳа аҳолиси орасида ҳозирги кунларгача сақланиб қолган фотиҳа тўйи билан боғлиқ одатлардан бири шу кундан бошлаб, бўлғуси келин - куёвлар бир - бирларининг ота-оналари, оила-аъзолари ҳамда яқин қариндошларига дуч келиб қолмасликка уриниб, улардан ўзларини тортиб юрадилар.

Тўй маросимларида кекса ёшли, кўп фарзандли кишилар иштироки зарур ва ўта муҳим ҳисобланган. Улар тўй маросимининг маълум босқичларида ўзига хос функцияларни бажарганлар. Биз буни бўлғуси келин сепини тайёрлаш жараёнидан бошлаб кузатишимиз мумкин. Одатда, бўлғуси келин - куёвларнинг кўрпа-тўшакларини тикиш, яъни “кўрпа солди” маросимида бичиш - тикиш ишлари кекса аёллар томонидан бошлаб берилган. Маросим олдидан онахонларимиз келин - куёвнинг бир - бирига ошиқ бўлиб юрсин деган ният билан дастлабки кўрпалари бурчагига ошиқ (қўй ошиғи) солиб тикадилар. Бунда нуроний, кўп фарзандли аёллар

хислатлари бўлғуси келин - куёвга ҳам ўтсин, – деган ижобий ниятлар мужассамлашган.

Никоҳ куни кечки пайт куёв ўз дўстлари билан ясан - тусан қилиб, қутловлар остида тўйхонадаги оқсоқоллар дуоси - фотиҳалари олиб, келин уйига “куёвнавкар” га борадилар. Куёвнавкарлар йўл бўйи куёв келин хонадонига бораётганлигини билдириш учун жўшиб - жўшиб, устма - уст хайқириб ёр-ёр айтиб, жар солиб борганлар. Куёвнавкарлар келин хонадонига етиб келганларидан сўнг махсус тайёрлаб қўйилган хонага кирганлар. Уй остонасига пояндоз (оқ рангли мато ва ипак мато) солинади. Куёв пояндозни босиб ичкарига кирганидан сўнг, унинг дўстлари шундай куёвлик бизга ҳам насиб этсин, – деган ниятда куёвнинг оёғи теккан пояндозни келин ва куёв томондан жамланган йигитлар ўзаро тортишиб, парчалаб оладилар. Биз бунда пояндознинг ўзига хос муқаддаслик хоссасини кўрамиз. Куёвнавкарлар дастурхонига турли ноз неъматлар билан бирга бўлғуси оила серфарзанд бўлсин деган ниятда тухум қўйилади ва шу билан бирга тўққизта лаган (товоқ)да таомлар киритилади. Булар жумласига алоҳида куёв учун қайнона товоқ, янга товоқ, танишув товоқ ва шу кабилар киради. Улар дастурхон атрофида ўтирганларидан сўнг хонадон кекса кишиси дуои фотиҳа қилади. Шундан сўнг куёвга аталган ширинчойни келинни янгаси олиб кирган ва уни дастлаб куёвга берган (Бу жараёнда ҳам ўзига хослик шундан иборатки, куёв бас демагунча келинни янгаси чойни қайтаравериши лозим бўлган), сўнгра унинг дўстлари ўз хаётлари ширин, тотли бўлсин, деган ниятда ичганлар. Куёвнавкарлар дастурхон атрофида ўтирган пайтда мезбонлардан бири куёвни ёмон кўздан, ёвуз руҳлардан ҳимоя қилиш мақсадида исириқ тутатади. Ўз навбатида куёв ва унинг шериклари миннатдорчилик рамзи сифатида исириқчига пул берганлар. Куёвнинг дўстларига зиёфатдан сўнг дастрўмолча ёки белбоғ тарқатилади.

Никоҳ тўйи куни кечга яқин аёлларнинг ўзига хос “карвони” билан куёв хонадонига олиб келинади. “келин карвони” олдида албатта кичик ёшли ўғил боланинг бўлиши ва келиннинг бутун тана қисми кийимда ёки паранжи билан тўсилган бўлиши талаб этилган. Келинни олиб келаётганлар куёв уйи олдида яқинлашган дарвоза олдида катта олов ёқилади ва куёвнинг янгалари патнисда ризқи бутун бўлсин деб нон, тили ширин бўлсин деб ширинликлар, тўйлар қилсин деб кийимлик мато олиб чиқилади. Шундан сўнг “келин карвони”га қиз томондан ҳамроҳлик қилиб келган келиннинг кичик ёшли ўғил укаси ёки жияни томонидан “соат пули” талаб қилинган. Сўнгра келин олов атрофида уч марта айлантрилиб ичкарига олиб кирилган. Бундай одат Жиззах воҳасидагина эмас, Республиканинг бошқа минтақаларида яшовчи ўзбеклар, қолаверса тожик, қирғиз ва туркманлар орасида ҳам кенг тарқалган[6. 1999].

Келин куёвнинг уйига олиб кирилгач, қудалар тарафидан биттадан янгалар уйнинг ўнг тарафи юқори бурчагида чимилдиқ боғлаганлар. Чимилдиқ келинни ёвуз кучлар ва ёмон кўзлардан асровчи ўзига хос афсунгарлик воситаси бўлган. Чимилдиқ айнан шу сабабга кўра келинни рамзий ҳимоя қилиш функциясини бажарган. Қолаверса, янги туғилган

чақалоқ учун бешик сингари чимилдиқ ҳам келин - куёвларнинг янги уйи, дунёси ҳисобланган. Шу боис, Жиззах воҳасида келин - куёвнинг чимилдиғига тахта қошиқ осиб қўйиш одати бўлган. Дарвоқе, воҳада чимилдиқни боғлаган янгаларининг ўзлари ҳам келин - куёвга таҳдид солиши мумкин деб тасаввур қилинган ёвуз кучлар ва инс жинслардан уларни ҳимоя қилувчи рамзий ҳомий ҳисоблаганлар. Шу сабабга кўра тўйнинг бошидан охиригача янгалар зиммасига юкланган вазифалар жуда кўп бўлган. Жиззах воҳасида янгаларни янга, чеча, келинойи, ойи деб номлашган. Янгаларни танлашда маълум бир тартиб - қоидаларга амал қилинган. Янгалар одатда, нафақат бир никоҳли, серфарзанд шу билан бирга уддабурон, чечан, сўзамол, ҳаёт тажрибаларига бой бўлишлари асосий шартлардан ҳисобланган. Бўлажак келинни никоҳга янгалар тайёрлаганлар, дастлабки танишувда куёв ва куёвнавкарлар билан ҳам янгалар муомила қилганлар.

Соч сийпатар, қўл ушлатар, ойна кўрсатар, никоҳ сувини ичириш одатларини ҳам бугунги кунгача янгалар амалга ошириб келмоқдалар. Бунинг сабаби, фольклоршунос олим А.Мусақуловнинг таъкидлашича, янга руҳлар билан янги дунё ўртасида шомонга яқин киши ҳисобланган.

Бошқа ижтимоий гуруҳга ўтиш ғояси келинни янги фаолиятга тайёрлаш билан боғлиқ “супра очди”, “эшик илув”, “туйнук очар” каби урф - одатларда ҳам намоён бўлган. Бунда келинининг рўзғор ишларига нечоғлик тайёр эканлиги, унинг укувлилиги, ишчанлиги, эпчиллиги, таом тайёрлаши каби фазилатлари синовдан ўтказилган. Тўйда келин - куёвнинг янги ижтимоий мақомга (Масалан, “қиз бола” - “келин”, “хотин”, “йигит” - “куёв”, “эр йигит”, “эркак”) ўтганлигидан қадимги жинс жамоаларига тегишли ёш инитциацияси қолдиғини кўриш мумкин.

Ахборотчиларимиз маълумотларига кўра, никоҳ ўқиладиган пайтда ўртага дастурхон ёзилиб бир косада сув қўйилади. Никоҳдан сўнг келин - куёв косадаги сувдан бир хўпламдан ичиб бошқаларга ҳам берадилар. Ўртага дастурхон ёзиш, сув қўйишнинг сабабини[5. 2007, 28 б]сўраганимизда, ёшларнинг умри, турмуши ҳамиша тўқлик, тўқинлик, ва сувдай мусаффо ва ширин ўтиши учун шундай қилинишлиги ҳақида маълумот олдик. Дарвоқе, бу ўринда шуни ҳам эсга олиш жоизки, никоҳ маросимида келин - куёв олдида сув қўйиш одати воҳа халқлари ва мусулмон аҳолиси орасидагина эмас, балки эътиқоди турлича халқларда ҳам кенг тарқалган. Бу борада илмий адабиётлар[3. 1929, 182 б]да ҳам маълумотлар келтирилган. Тадқиқотчилар бу одатни ёшларни бирлаштиришнинг рамзий акти, сифатида талқин қиладилар.

Бундан ташқари, Жиззах воҳаси ўзбекларида никоҳ ўқиладиган пайтда уйдаги қулфлар беркитилган ҳолда бўлиши лозим бўлган вабу вақтда иштирокчилар қўлни қовуштириб “қулфъ қилиб ўтириши эса қатъиян тақиқланган. Сабаби, бу каби тақиқланган ҳолатларга эътибор берилмаган тақдирда икки ёшжинсий қовуша олмасликлари кузатилган.

Никоҳ тўйи анънасига кўра тўйнинг эртасига куёвнинг барча яқин кишилари, қариндош уруғлар, кўни - кўшнилар келинга атаб совғалар олиб келганлар. Ушбу кун келинининг онаси бошчилигида келин томон аёллари

куёв уйига “Юз очди” (Келин салом) маросимига келганлар. Бу маросим Жиззах воҳасида “Бет очар”, “Юз очар” каби номлар билан юритилади. Бу маросимда келин янгалар ёрдамида юзига оқ рўмол ташлаган ҳолда йиғилганлар хузурига бошлаб чиқилган. Шундан сўнг хонадоннинг ёш ўғил боласи томонидан хонадон ўқлоғи (ўқлов) билан келиннинг юзидаги рўмоли очилган ва узоқроқ жойга олиб қочилган.

Жиззах воҳасида никоҳ тўйдан сўнг ўтказиладиган “бет очар” маросимида “супра очди” одати бажарилган. Бу одат Жиззах воҳасининг барча худудлари бўйлаб кенг тарқалган. Бу тадбир иштирокчилари даврасига супра ёзиб бир товоқ ун солинади. Қайнона супрага ундан бир ҳовуч олиб, келиннинг кўлига тўкади. Келин эса унни супрага тўкади. Бу ҳол уч марта такрорланади. Ўзбекларда ун оқлик, ёруғлик ҳисобланганлиги сабабли ҳам ушбу ҳаракат амалга оширилади. Сўнг супра устида келин тахтачада мойли гўшт тўғратилади. Бунинг сабаби, кўли доим мойли бўлсин деган мақсад назарда тутилган. Демак, “супра очди” удуми эзгу умид билан келин - куёвнинг ҳаёти ёрқин бўлсин, улар мўл кўлчиликда рўзғор тутсинлар деган ниятда ўтказилган.

Жиззах воҳасида ҳам минтақадаги қатор бошқа ҳалқлардаги сингари ёш келин - куёвнинг дастлабки қирқ кунлик ҳаёти “чилла” даври ҳисобланади. Бу даврда ёшларни ёвуз кучлардан асраш мақсадида хонадон чироғи ўчирилмайди. Чилла даврида келин ҳам, куёв ҳам ниҳоятда пок, тоза, софдил, оқ кўнгил, бир - бирига ва атрофдагиларга ўта меҳрибон бўлишлари талаб қилинган. Чунки, шу кунлари улар нималарни одат қилсалар, то умрининг охиригача шундай бўлиши мумкин, деган тасаввур кенг ёйилган. Мазкур давр мобайнида келин - куёв шомдан сўнг кўчага чиқмаслиги, ёлғиз юрмасликлари қатъий белгиланган.

Воҳа ўзбекларининг анъанавий никоҳ тўйи маросимларида ранглар рамзига ҳам алоҳида эътибор берилган. Маросимлардаги оқлик (оқ ранг) ёшлар бўлғуси ҳаёти тимсоли ҳисобланган. Шу боис келиннинг уйига совчиликка борганларга ҳам оқлик берилган. Келиннинг никоҳ либоси ҳам оқ рангда бўлган. Оқ рангнинг рамзий маъносини тўйдан сўнг келинни хонадон супрасига ўтқизиб, ун ва ёққа кўлининг теккизилишида ҳам кўриш мумкин.

Умуман олганда, Жиззах воҳаси ўзбекларининг анъанавий никоҳ тўйи маросимлари қадимий урф- одат ва маросимлар мажмуидан ташкил топган бўлиб, уларнинг аксарияти исломий анъаналар билан ўзаро уйғунлашган, қоришган ҳолда бугунги кунга қадар давом этиб келмоқда. Айнан мазкур маросимлар ва одатлар яшовчанлигининг энг асосий сабаби, уларнинг асосий мазмун моҳияти ва энг юксак мақсади келажак авлод давомийлигини таъминлашга қаратилганлиги билан характерлидир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

- 1.Ислом. Справочник / Усмонов М.А. таҳрири остида – Т., 1987.2-нашри.–Б.139-140.
- 2.Ислом.Энциклопедия:А-Ҳ/З.Ҳусниддиновтаҳр.ост.–Т.,2003.–Б.313.

- 3.Кагаров Е.Г. Состав и происхождение свадебного обряда//Труды АЭЛ 1929. Т. VIII. - С. 182.
- 4.Махмуд Қошғарий. Девону луғатитурк. - Т., 1960.Т. 3- Б .169
- 5.Мусақулов А.Маросимларда янганинг ўрни ҳақида// “Ўзбек маросим фолкълорини ўрганишнинг янгича тамойиллари”. Республика илмий-назарий конференция материаллари. Навоий, 2007. 28 б.
- 6.Рахимов Р.Р. Традиционное мировоззрение таджиков, проблемы образов и символов в культуре: Автореф. дис. ... д-ра ист. наук. СПб., 1999.
- 7.Ўзбектилинингизоҳлилуғати:80000данортиқсўзвасўзбирикмалари.Ж.Ш. Н–Тартибли/Тахрирхайъати: т., Мирзаев (рахбар) ва бошқ. – Т., 2006.– Б.38.
- 8.Isoqulov, M. (2022). ЮҚОРИ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИ ОНГИДА ЖАҲОЛАТГА ҚАРШИ КУРАША ОЛИШ ТАФАКУРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ОИЛА ВА МАКТАБ ҲАМКОРЛИГИ. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 1(4). извлечено от <https://ppmedu.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/4746>
- 9.Mamadoli Isoqulov, ФОРМИРОВАНИЕ МЫШЛЕНИЯ МОЛОДЁЖИ В ПРОЦЕССЕ ОБРАЗОВАНИЯ – ВОСПИТАНИЯ , Журнал Педагогика и психологии в современном образовании:№ 1 (2021): Zamonaviy ta'limda pedagogika va psixologiya fanlari
- 10.Mamadoli Isoqulov, ТАЪЛИМ – ТАРБИЯ ЖАРАЁНЛАРИДА ЁШЛАР ТАФАККУРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ , Журнал Педагогика и психологии в современном образовании: № 2 (2021): Журнал педагогика и психологии в современном образовании
- 11.Mamadoli Isoqulov, ФОРМИРОВАНИЕ МЫШЛЕНИЯ МОЛОДЁЖИ В ПРОЦЕССЕ ОБРАЗОВАНИЯ – ВОСПИТАНИЯ , Журнал Педагогика и психологии в современном образовании: № 3 (2021): Zamonaviy ta'limda Pedagogika va psixologiya fanlari